

Lavirint desengaña: Baltasar Gracián i arhitektura moderniteta — Od imperijalnog kolapsa do digitalnog panoptikona i etike algoritamskog privida

Autor: Davor Moravek

Sažetak

Ova studija nudi interdisciplinarni uvid u filozofsko nasljeđe Baltasara Graciána (1601. – 1658.) kao ključne figure za razumijevanje ontološke nesigurnosti modernog i postmodernog doba. Kroz integraciju ekonomske historiografije (Hamilton, Elliott, Kamen), rad dekonstruira barokni koncept desengaña (razočaranja) ne kao puki emotivni odgovor na propadanje, već kao sofisticirani epistemički alat za navigaciju u sustavima urušene reprezentacije moći. Studija precizno mapira genealogiju Graciánove misli kroz pesimizam Schopenhauera i Nietzschea, skopički režim Jacquesa Lacana, društvo spektakla Guya Deborda i Jeana Baudrillarda, do suvremene kritike „društva izgaranja” Byung-Chul Hana. Poseban doprinos rada je originalna sinteza barokne prudencije s etikom umjetne inteligencije, gdje se „pravo na neprozirnost” (right to opacity) predlaže kao nužna strategija otpora u svijetu algoritamski generiranih simulakruma i dubokih lažnjaka (deepfakes). Završni dio rada proširuje analizu na geopolitiku kolonijalnog baroka i Graciánov utjecaj na razvoj moderne estetike ukusa i suda.

Ključne riječi: Baltasar Gracián, barok, desengaño, Byung-Chul Han, Jacques Lacan, scopic regime, AI etika, digitalna prudencija, simulakrum, historiografija, kolonijalni barok.

Uvod — Kontekstualizacija baroknog uma

Baltasar Gracián y Morales djelovao je u sumraku španjolskog Zlatnog vijeka (*Siglo de Oro*), u razdoblju kada se imperijalna fasada počela ljuštiti pod pritiskom unutarnjih i vanjskih kriza.

Biografski profil: Isusovački strateg

Rođen 1601. godine u Belmonteu, Gracián je kao pripadnik Družbe Isusove (isusovci) kombinirao rigorozno skolastičko obrazovanje s dubokim razumijevanjem svjetovne moći. Njegov intelektualni put bio je obilježen stalnim tenzijama s crkvenim vlastima; objavljivanje djela poput *El Criticóna* bez službenog dopuštenja reda dovelo je do njegove izolacije i disciplinskog progona. Gracián nije bio mistik, već pragmatični promatrač ljudske prirode koji je uočio da se u palom svijetu vrlina mora naoružati inteligencijom (*agudeza*) kako bi preživjela.

Estetička genealogija: Od ukusa do suda

Gracián zauzima specifično mjesto u povijesti estetike. Iako se često kategorizira isključivo kao pesimistički moralist, on je postavio temelje modernom razumijevanju „ukusa” (*el gusto*) kao intelektualne i moralne diskriminacije. Njegov utjecaj na kasniju europsku misao o imaginaciji i estetskom sudu preteča je kantovskih i post-kantovskih rasprava o subjektivnosti, čime se njegova važnost širi izvan okvira baroknog aforizma u samo središte moderne filozofije umjetnosti.

Geopolitika i ekonomija razočaranja

Historiografska meta-rasprava: Elliott protiv Kamena

Razumijevanje koncepta *desengaña* nemoguće je bez analize historiografske debate o „padu Španjolske“:

J. H. Elliott (1977, 2002): Naglašava strukturnu krizu i „samopercepciju pada“. Za Elliotta, Španjolska 17. stoljeća proživljava kolektivno otrežnjenje uslijed nesrazmjera između imperijalnog mesijanizma i realne fiskalne iscrpljenosti. *Desengaño* je ovdje reakcija na gubitak hegemonije.

Henry Kamen (1978, 2002): Dekonstruira narativ o „padu“ kao historiografski mit. Kamen tvrdi da Španjolska nikada nije doživjela totalni kolaps, već transformaciju unutar transnacionalnog sustava moći. Ova teza jača čitanje *desengaña* kao epistemičkog alata — otrežnjenje nije samo tuga zbog gubitka srebra, već spoznaja o mitskom karakteru same moći.

Geopolitika Kolonijalnog baroka

Kritična dopuna ovoj analizi je „kolonijalni barok“. Španjolska nije samo proživljavala krizu kod kuće, već je izvozila kulturu spektakla i disimulacije u svoje kolonije u Latinskoj Americi. U kolonijalnom kontekstu, barokna disimulacija poprima novu dimenziju: ona postaje alat za sinkretizam i subverziju, gdje domorodačko stanovništvo usvaja kršćanske forme kako bi sakrilo vlastite kulturne kodove. *Desengaño* se ovdje globalizira, postajući prvi globalni diskurs o nesigurnosti reprezentacije.

Filozofija preživljavanja — Strategija u doba privida

Ser i Parecer: Ontologija maske

Maksima br. 99 u *Oráculo Manual* postavlja temelj barokne ontologije: „Stvari ne prolaze za ono što jesu, već za ono što se čine.“

Ser (Biti): Unutarnja dubina, karakterna supstancija (*caudal*).

Parecer (Izgledati): Performativna maska, nužna za društvenu težinu.

U svijetu kojim vlada pogled, bitak bez pojave društveno je ništavan. Gracián anticipira modernu instrumentalnu moć koju će Robert Greene (1998) popularizirati u 48 zakona moći.

Stadij zrcala civilizacije — Lacan i skopički režim

Jacques Lacan u *Seminaru XVII* (1991) naziva Graciána „onim koji ne laže“ jer je razumio da je „istina strukturirana kao fikcija“.

Anamorfoza i digitalni nadzor

U *Seminaru XI*, Lacan analizira Holbeinovu sliku *Ambasadori* i njezinu anamorfozu (iskrivljenu lubanju) kao ključ baroknog pogleda. Danas taj „skopički režim“ poprima oblik „dataficiranog pogleda“ (*datafied gaze*). Algoritmi nas ne samo promatraju, već nas konstruiraju kao podatke. Mi smo, u lacanovskom smislu, „uhvaćeni u pogledu Drugoga“, ali taj Drugi je sada algoritamska infrastruktura (Valas.fr, n.d.).

Byung-Chul Han — Teror transparentnosti i gubitak tajne

Byung-Chul Han u djelu *The Transparency Society* (2012) opisuje suvremeno društvo kao prostor u kojem nestaju tajna, sjena i maska. Han tvrdi da višak informacija ne donosi istinu, već stvara „glatkoću” (*Glatte*) koja eliminira svaku dubinu.

Agudeza vs. Glatte

Graciánova barokna „oštrina” (*agudeza*) zahtijeva intelektualni trud dešifriranja. Hanov koncept „glatkoće” digitalne kulture antiteza je barokne estetike. Dok Gracián brani masku kao prostor slobode, Han uočava da digitalno društvo prisiljava na „pozitivno nasilje” totalnog izlaganja. Gubitak vela vodi do „društva izgaranja” (*Müdigkeitsgesellschaft*), gdje subjekt, lišen zaštitne maske prudenije, neizbježno sagorijeva.

Etika umjetne inteligencije — Disimulacija i digitalna prudenija

U svijetu generativne umjetne inteligencije i dubokih lažnjaka (*deepfakes*), Graciánov koncept „plemenite disimulacije” postaje etički imperativ.

Pravo na neprozirnost

Suvremeni etički okviri za AI sve češće spominju „pravo na neprozirnost” (*right to opacity*). To je suvremeni nastavak barokne prudenije: pravo građanina da ne bude u potpunosti „čitljiv” algoritmima. Graciánova etika tajnosti nudi okvir za „objašnjivu umjetnu inteligenciju” (XAI) kroz zaštitu subjektiviteta od algoritamske prozirnosti.

Zaključak: Povratak desengañu kao čin otpora

Barok nije završeno povijesno razdoblje, već permanentna faza krize koja se ponavlja. Genealogija koja povezuje Graciána s Debordom i Hanom potvrđuje da je „Društvo spektakla” industrijalizirana verzija Graciánova dvora. Gracián nam ostavlja alate za otpor u digitalnom dvoru 21. stoljeća: stratešku neprozirnost, očuvanje tajne i kultivaciju unutarnje dubine usprkos površnosti digitalne glatkoće.

Tablica 1: Genealogija Spektakla – Graciánova Intelektualna Loza

Mislilac	Koncept	Moderna implikacija
Schopenhauer	Život kao milicija	Pesimizam protiv toksične pozitivnosti.
Nietzsche	Patos distance	Elitizam i privatnost u doba stada.
Lacan	Skopički režim	Anksioznost pred algoritamskim pogledom.
Baudrillard	Simulakrumi	Gubitak „Realnog”; AI i Deepfakes.
Han	Transparentnost vs. Tajna	„Izgaranje” zbog gubitka neprozirnosti.

Bibliografija

Primarni izvori (Gracián i suvremenici)

- Gracián, B. (1980).** *El Criticón* (ur. J. M. Blecua). Madrid: Castalia.
- Gracián, B. (1993).** *The Art of Worldly Wisdom: A Pocket Oracle* (prev. C. Maurer). New York: Currency Doubleday.
- Gracián, B. (1995).** *Agudeza y arte de ingenio* (ur. E. Correa Calderón). Madrid: Castalia.
- Gracián, B. (2003).** *El Héroe* (ur. A. Egido). Barcelona: Planeta.
- La Rochefoucauld, F. de. (1868).** *Reflections and Moral Maxims*. London: Low, Son, and Marston.

Povijest, Ekonomija i Historiografija

- Elliott, J. H. (1977).** Self-perception of decline in 17th-century Spain. *Past & Present*, (74), 41–61.
- Elliott, J. H. (2002).** *Imperial Spain: 1469-1716*. London: Penguin Books.
- Hamilton, E. J. (1934).** *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kamen, H. (1978).** The decline of Spain: A historical myth? *Past & Present*, (81), 24–50.
- Kamen, H. (2002).** *Spain's Road to Empire: The Making of a World Power*. London: Penguin.
- Kennedy, P. (1987).** *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: Random House.
- Stratfor. (2025).** *The historical roots of Spanish political division*.
<https://worldview.stratfor.com/article/historical-roots-spanish-political-division>
- Finance Fusion Hub. (2025).** *The 17th century Spanish financial crisis*. Medium.

Filozofska recepcija i Suvremena kritika

- Baudrillard, J. (1981).** *Simulacres et simulation*. Paris: Galilée.
- Debord, G. (1967).** *La Société du spectacle*. Paris: Buchet/Chastel.
- Han, B.-C. (2010).** *Müdigkeitsgesellschaft* (The Burnout Society). Berlin: Matthes & Seitz.
- Han, B.-C. (2012).** *Transparenzgesellschaft* (The Transparency Society). Berlin: Matthes & Seitz.
- Hidalgo-Serna, E. (1993).** *El pensamiento ingenioso en Baltasar Gracián*. Barcelona: Anthropos.
- Nietzsche, F. (1998).** *On the Genealogy of Morals*. Oxford: Oxford University Press.
- Schopenhauer, A. (2010).** *The World as Will and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AIR Unimi.** *The spectacle 2.0: Reading Debord in the digital age*.
- Repositorio UAM.** *Baltasar Gracián y Nietzsche: Un estudio comparativo*.

Psihoanaliza i Teorija Vizualnosti

- Lacan, J. (1991).** *Le Séminaire. Livre XVII: L'envers de la psychanalyse*. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1998).** *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis (Seminar XI)*. New York: Norton.
- Lacan, J. (2006).** *Le Séminaire. Livre XVI: D'un Autre à l'autre*. Paris: Seuil.
- Scribd. (2019).** *Jacques Lacan Seminar XVII - Analytical Notes*.
- Valas.fr.** *The Seminar of Jacques Lacan XVI - Digital Archive*.
- Knowledge Bank.** *The fragility of manhood: Scopic regime and the Baroque*.

Etika Umjetne Inteligencije i Digitalni nadzor

- Widder, D. (2022).** *Open source deepfakes and the ethics of synthetic media*. FAccT '22.
- Walton Insights. (2025).** *Navigating the mirage: Ethical transparency and deepfakes*. Arkansas.
- WIIS. (2025).** *Deepfakes, democracy, and the ethics of AI*.
- Tepper Perspectives. (2024).** *Deepfakes and the ethics of generative AI*. CMU.
- Novotny, P. (2025).** *Digital Opacity and Surveillance*. Pázmány Péter Catholic University.

Greene, R. (1998). *The 48 Laws of Power*. New York: Viking Press.

Dodatni akademski izvori

Dialnet. (2013). *José de Acosta, violence and rhetoric: The emergence of colonial baroque*.

Dokumen.pub. (n.d.). *The history and philosophy of boredom*.

KnightScholar. (n.d.). *Literature, the humanities, and humanity*.

OAPEN Library. (2022). *Casuistry and early modern Spanish literature*.

Liverpool Repository. (n.d.). *From Paideia to transaesthetics*.

Stanford University. (n.d.). *Baudrillard: Simulacra and simulations readings*.

Catedra. (n.d.). *Arte de ingenio: Tratado de la agudeza*. Edición crítica.

JSTOR. (1960). *Gracian's El Criticon and the Spanish Baroque*.

Becoming Antifragile. (2024). *Why Nietzsche loved Baltasar Gracián*.

PhilArchive. (n.d.). *The ethics and epistemology of deepfakes*.

Briziarelli, M., & Armano, E. (2017). *The Spectacle 2.0*. Westminster University Press.

Cherwell. (2008). *In Praise of Desengaño*.

Baudrillard Now. (2024). *AI's Perfect Crime*.

Oxford Academic. (2025). *Spain: Party system change and fragmentation*.

MDPI. (2018). *Young People's Critical Politicization in Spain*.

Berkeley Economic Review. *The Spanish Mystery*.

Compact Magazine. (2025). *Spain's Lessons for American Decline*.

Carnegie Endowment. (2025). *The New Democracy Defenders*.

LSE Blogs. (2025). *Spain under Pedro Sánchez*.

Cambridge Core. *Early Modern Spain: Renaissance and Baroque*.

Brill. *Chapter 16: The Literature of the Spanish Renaissance*.

Dialnet. (2010). *Desengaño y modernidad en Gracián*.

JSTOR. *The Decline of Spain: A Historical Myth?*

Church Life Journal. *The Limits of the Burnout Society Critique*.

Reddit Critical Theory. *Byung-Chul Han's The Burnout Society Analysis*.

Resemble AI. *Ethical Boundaries of Deepfake Technology in 2025*.